
K interpretaci staročeské písně Slóvce M

Author(s): EMIL PRAŽÁK

Source: *Listy filologické / Folia philologica*, 1982, Roč. 105, Čís. 4 (1982), pp. 222-227

Published by: Centre for Classical Studies at the Institute of Philosophy of the Czech Academy of Sciences

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23462482>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Listy filologické / Folia philologica*

JSTOR

K interpretaci staročeské písně Slóvce M

EMIL PRAŽÁK (PRAHA)

Skladba začínající veršem Srdce netuž, nelzeť zbyti, uváděná zpravidla pod titulem Slóvce M (převzatým z jejího refrénu), patří dnes mezi nejznámější milostné písně českého středověku, takže si někdy ani neuvědomujeme, že byla objevena vlastně teprve nedávno. Julius Feifalik, vydavatel sbírky *Altöechische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts* z r. 1862, ji ještě neznal a stejně zůstala neznáma Zdeňku Nejedlému o půlstoletí později. Poprvé byla uveřejněna až r. 1934¹ a je tak jednou z několika málo skladeb, o které se základní repertoár známý z dřívějška rozšířil v průběhu 20. století. Za svou dnešní známost však vděčí Janu Vilíkovi, který ji pojal do svého souboru *Staročeské lyriky* (vyd. r. 1940), odkud dosud a nejlépe poznáváme v relativní úplnosti celou tuto složku literární tvorby v českém jazyce z doby před husitskými válkami.

V jediném rukopisném záznamu, kde se dochovala, má skladba pět čtyřveršových strof (versus) a refrén (repetitio) o šesti verších, zapsaný za první strofou, jenž se má podle připojené poznámky po každé strofě opakovat. Záznam zachovává zcela pravidelnou stavbu jednotlivých strof, v nichž se rýmují osmislabičné liché a čtyřslabičné sudé verše, refrén je sestaven z osmislabičných veršů ve dvou párech, z nichž každý je provázen veršem čtyřslabičným, při čemž je spjat rýmem každý z párů stejně jako oba jednotlivé verše, spájající refrén ve formální celek. Charakter záznamu svědčí tak o tom, že byl proveden pečlivým písařem, a to podle předlohy, nikoli podle paměti.

V souboru *Staročeské lyriky* je Slóvce M začleněno do oddílu milostných písní a jako milostná píseň je skladba od té doby otiskována a označována v odborné literatuře. Nesporná je totiž její genetická souvislost s dvorskou milostnou lyrikou, jíž domovem i ohniskem šíření se staly od 12. stol. dvory mocných vasalů francouzské koruny v oblasti mezi Loirou a Pyrenejemi. Je to ostatně souvislost (byť jakkoli prostředkovaná), která je zřejmá a byla prokázána — tak jako v řadě jiných národních literatur evropského středověku — též u převážné většiny soudobých českých milostných skladeb. Monografie, pro niž bylo vydání *Staročeské lyriky* podnětem,² věnovaná právě této souvislosti, ji u Slóvce M — aspoň hypoteticky — ještě specifikuje. Autor monografie klade otázku, nepředstavuje-li skladba obdobu balletty,³ umělého útvaru dvorské milostné lyriky, odvozeného ze starší, obsahově i formálně prosté taneční písně, dansy,⁴ vycházející z lidových vzorů. K otázce, není-li skladba ballettou, přivedl autora zejména její refrén, svým původem charakteristický prvek písňových útvarů provázejících tanec, dále též, že zde — tak jako v ballettě a na rozdíl od dansy — je mluvčím muž. Pro formální příbuznost skladby s ballettou přináší

¹ V. Tille — J. Vilíkovi, *Rukopisná bohemika v Admontě*, Časopis Archivní školy 11, 1934, 120; skladba je zapsána v rukopise českého původu z 15. stol., který náležel benediktinskému klášteru v Admontě ve Štýrsku [č. 590, fol. 156b, dnes ve Stát. knihovně ČSR, sign. XX B 9]; popis rukopisu v cit. zprávě, 103n.

² *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1948.

³ *Op. cit.* 78n.

pak autor překvapivě doklady ve skladbách tohoto druhu z různých středověkých národních literatur. Podle toho všeho by se mohlo zdát, že Slovence M je třeba pokládat za milostnou píseň, tedy skladbu světskou, beze všech pochybností.

Přesto však pochybnost o tom, že Slovence M je skutečně milostnou písní, byla vyslovena a shledá se s ní každý, kdo prochází poznámkový aparát ke skladbám otištěným ve *Staročeské lyrice*. Vydavatel zde⁵ označuje Slovence M za jednu z nejpůvabnějších milostných písní — za předpokladu, zda to ovšem je milostná píseň. Důvod, jež uvádí pro tuto výhradu, představuje samo „slovce M“ (tj. písmeno M) z refrénu, „nepochybně zkratka jména Maria“, takže, jak říká dále, „analogie písně Otep myrrhy by mohla vésti k výkladu, že je míněna Panna Maria.“ K tomu však hned dodává: „Ale protože zájem autorův se omezuje zřejmě jen na tento svět, jest nepochybně správnější považovati skladbu za milostnou píseň světskou.“ Tím měla být naznačená pochybnost rozptýlena a vskutku se to podařilo. Nikdo se k ní aspoň již nevrátil. Ale zůstala tu a spolu s ní otázka, kterou vzbuzuje. A ta má prvořadou důležitost pro významovou interpretaci skladby.

Byla by to ovšem otázka neřešitelná, kdyby odpověď nebyla ukryta v písní samé. Je neočekávaná, protože vlastně není odpovědí na otázku, tak jak se vzhledem k vyslovené pochybnosti kladla: jde-li o píseň milostnou nebo mariánskou. Z odpovědi vyplývá, že skladba není ani mariánskou ani světskou milostnou písní. Písmeno M totiž není zkratkou jména Maria, nýbrž Margareta, a je to světice toho jména, k níž se píseň obrací. Vypovídá o tom akrostich, složený ze začátečních písmen lichých veršů v každé strofě (s pomínutím refrénu⁶). Jak je nejlépe patrné z podoby písně v rukopisném záznamu (uvádím jej v transkripci podle Vilkovského, bez použitých značek pro versus a repetitio, bez připojené poznámky a v grafické úpravě, která usnadní sledovat průběh akrostichu, přerušovaný vložením refrénu za první strofu):

Srdce, netuž, nežet zbyti,
pravímť cele,
aniť se jest lze ukryti
již veselé.

(refrén:)

Toť pravím: za utěšenie
mněť v světě milejšie nenie
a za toť mám,
než to mé milé slovce M,
jenž panuje v srděčku mém
a v tomť se znám.

Ač pod nebem jest stvořenie,
nerozomiem,
róže, jiný květ ni nenie,
totť směle diem.

⁴ Jako dansu autor označuje píseň Stratilať jsem milého; *ibid.*, 75n.

⁵ *Staročeská lyrika*, 183.

⁶ Také v refrénu by bylo možno spatřovat akrostich, složený ze začátečních písmen nejprve lichých a pak sudých veršů, ale protože takto složený akrostich by byl ojedinelý, jde asi jen o náhodné seskupení.

Jestliť jí milo slúžití,*)
 ač z milosti,
 anať dá dobrým požití
 vždy v radosti.

Eač to v svém srdci zavřeti
 než bez smiechu,
 ež mně jiné nelze mieti
 za útěchu.

Tedyť poviem otevřeně:
 V tvět službě sem!
 Anit' změním do skončenie
 mé milé M.

* (v původním pravopise záznamu je zde na počátku G: Gestyt gy mylo sluzyty)

Akrostich, jen na jediném místě porušený — S(M)ARGARETA tj. S. Margareta —, zachycuje nejstarší známou českou podobu jména Markéta⁷ [na rozdíl od lat. Margarita], užívanou též v české veršované markétské legendě, kladené do 1. poloviny 14. stol.⁸; zkratka, již akrostich začíná [společná s latinskou], bývala v českých textech po dlouhou dobu běžná, než byla nahrazena zkratkou sv., vžitou dnes. Akrostich je svým typem věnovací. Prochází všemi strofami, svým rozsahem tedy rozhodl o jejich počtu a poskytuje rovněž evidenci o zachování jejich původního pořadí v záznamu. Jak asi vypadal 3. verš první strofy (případně i jeho nejbližší okolí) před zásahem, jímž byl akrostich porušen, lze se stěží dohadovat, protože strofa dává dobrý smysl sama o sobě a je významově v plné shodě též s ostatním obsahem skladby. Jde proto patrně o záměrnou úpravu, jejíž původce (asi nikoli totožný se zapisovatelem) ovšem akrostich přehlédl. K provedení úpravy jej pak nejspíše mohl vést záměr stylisticky poopravit původní znění 3. verše, které bylo přirozeně podřízeno potřebě dostat na první místo výraz začínající písmenem M a výsledkem nemuselo být znění nejšťastnější; po úpravě není výraz takto začínající v celé strofě obsažen.

Zjištění, že je to skutečně svěťice, k níž se básník obrací písní vysloveně milostného obsahu, navíc vycházející z principů dvorské lásky, nemusí nijak udivovat. V duchovní poezii, nejen latinské, ale též i české — vhodně byla připomenuta obdoba s písní *Otep myrrhy* — není ve 14. stol. adaptace milostné motiviky pro vyjádření dobové náboženské citovosti už ničím neobvyklým. A zduchovnělé pojetí lásky, k němuž dospěla právě dvorská poezie, umožnilo, že se pro její motivy otevřela cesta zejména do představové oblasti mariánského kultu, jenž tím nabyl nové dimenze. Z mariánské poezie mohl také nejsnáze vzejít podnět pro básníka, aby se podobným způsobem obrátil k jiné svatě

⁷ Další jeho podoby zachycuje J. Gebauer, *Slovník staročeský* 2, (2. vyd.), Praha 1970, 314.

⁸ Vydal A. Patera, *Zbytky staročeských rýmovaných legend o sv. Kateřině a sv. Margaretě ze XIV. století*, ČČM 61, 1887, 223–234.

panně se svým ctitelským vyznáním. Již jen to, co předpokládáme, že o ní věděl z legend a co mu mohl stále připomínat její typ petrifikovaný v soudobé ikonografii, činí pak volbu onoho způsobu dostatečně pochopitelnou, i když se na ní pravděpodobně podílely ještě pohnutky další, osobní, které nám zůstávají neznámy.

Markéta náležela vedle několika dalších panen a mučednic z prvo-křesťanských dob, zvl. Kateřiny, Doroty a Barbory, také v českých zemích k nejuctívanějším a nejoblíbenějším světicím středověku. Ve výtvarných památkách se s ní nejednou setkáváme ve společnosti některé z nich a podobně též zmíněná markétská legenda se dochovala v témže rukopise v sousedství legendy o sv. Kateřině. Středověkého člověka dojímal na osudech těchto panenských světic jejich mladistvá krása, vyzdvihoaná legendami, vzhledem k nelítostným tělesným mukám, jimž byly podrobovány, a vzhledem k smrti, kterou ve svém mládí ochotně podstupovaly pro přijatou víru.

Tak bývá zobrazována i Markéta — např. na jedné z desek Mistra třeboňského oltáře — jako krásná mladá dívka a nic se na tom nemění, víme-li, že pozemská smyslová krása tu má být chápána jako odlesk krásy vyššího řádu, duchovní a nadzemské. Obojí krása zde zůstává přítomna, neodlučitelná od zjevu světice, jak z výtvarných projevů, více než z legend, vstupoval do povědomí středověkých lidí. Sotva se však mohl sám o sobě stát příčinou jejího uctívání, kdyby do povědomí nevstupoval společně s jinou představou, založenou na legendách. Podle nich si Markéta před svým stětím vyprosila na nebi dlouhou řadu konkrétních dobrodiní pro všechny své budoucí ctitele⁹ a oddanost s vděčností, jimiž byla od nich jako ochránkyně zahrnována, lze sotva vyloučit z podílu na výtvarných a literárních projevech vznikajících k její chvále a oslavě.

Takovým projevem je také Slóvce M, výraz radostné a vděčné oddanosti ke krásné ochránkyni, jeho projekce do milostné polohy. Proto je též vyznáním, tajícím jméno adresátky, přihlášením k dvorné službě a příslibem věrnosti jako v jiných milostných skladbách, ale na rozdíl od nich zde nemohl nalézt své místo zármutek z neopětované lásky, stesk z odloučení, nenaplněná touha nebo prosby za vyslyšení milujícího. Nicméně, kdybychom neznali z akrostichu, ke komu se skladba obrací, nebyl by pro nás nedostatek těchto motivů samozřejmě nijak na překážku, aby byla považována za milostnou píseň. Přestává jí však být jen proto, že známe adresátku?

Jestliže přítomnost akrostichu, resp. jeho obsah, nás přivádí k poznatku, že skladbu je třeba nově interpretovat, ani okolnost, že je akrostich v záznamu porušen, není (podobně jako v jiných případech) zanedbatelná; vede nás tentokrát k tomu, abychom poznatek poněkud modifikovali.

Porušený akrostich prozrazuje, že také zapisovateli jeho přítomnost

⁹ Viz lat. legendu, která byla předlohou české (vyd. A. Patera, *ibid.*, 234–241, Markétina prosba a příslib jejího splnění na str. 240; v české legendě se tato pasáž nedochovala).

nebyla známa. Jak si tedy vykládal „slovce M“ ve skladbě, kterou si tak pečlivě přepsal? Kontext, v němž je zaznamenána, to nijak nenaznačuje. Pokládal ji za milostnou píseň, či dovedl rozpoznat, že jde o píseň duchovní, kterou nemohl chápat jinak než jako mariánskou? Nebo si skladbu opsal právě proto, že ho zaujala svou významovou neurčitostí? Předpokládat uvedený přístup mohlo by se zdát nenáležité, kdyby básník sám o vzbuzení takové neurčitosti zjevně neusiloval: koncipoval píseň jako milostnou a vybudoval ji z představ a obrazů vypracovaných — i se zvolenou formou — ve dvorské poezii (k tomu je nutno připojit souhlas s citovaným názorem, že „zájem autorův se omezuje zřejmě jen na tento svět“), ale zároveň významovou platnost toho všeho znejistil prostřednictvím opakovaně exponovaného záhadného M, aby rozluštění záhady a spolu s ním klíč k otevření vlastního významu skladby ukryl do akrostichu.

Přesto však, jak vidíme, básníkův přístup k literárnímu ztvárnění toho, co si přál svou skladbou vyslovit, nepředstavuje zase nic pro jeho dobu neobvyklého. Znovu tu máme totiž co činit s dvojím významem téhož a se vzájemným poměrem obojího významu. V literární oblasti, jak známo, tu šlo ve středověku o rozlišování doslovného významu určitého textu a jeho významu duchovního, k němuž se dospívalo výkladem doslovného významu. Takovým výkladům se dopřávalo mnoho místa — ve školách, v traktátech, v kázáních — a nemusel to být vždy biblický nebo jiný náboženský text, který se stával předmětem výkladu — mohl to být text i zcela profánní, jako bývala kazatelská exempla, k tomuto účelu shromažďovaná v celých sbírkách. Smyslem výkladu však nebylo, aby jím byl anulován doslovný význam textu, který tu posloužil výkladu ve funkci podobenství, ale aby byl obohacen o další význam — duchovní, hodnocený ovšem jako vyšší a vlastní význam, takže v textu zůstával opět obojí přítomen, vzájemně odlišen jen propůjčovanou různou hodnotou. A víme, že za jistých okolností mohl doslovný význam textu i pozbýt nebo být zbaven své služebné úlohy a nabýt hodnoty samostatné, na duchovním výkladu nezávislé.

Případ Slovice M je tohoto druhu a s tím je nutno při interpretaci počítat. Vzhledem k doslovnému významu je skladba milostnou písní, tak byla koncipována, a proto také byla od svého objevení právem za milostnou píseň pokládána i přes pochybnost, již svou významovou neurčitostí v tomto směru vzbuzovala. Akrostich pak nelze považovat za nic jiného, než za ukrytý poukaz k duchovnímu výkladu. Tak ukrytý, že již ve středověku mohl ujít pozornosti a píseň mohla být chápána různě, tím i oním způsobem, jenom ne náležitě. Akrostich je zde totiž z básníkovy vůle jediným nositelem vlastního významu skladby. Ale její doslovný význam tím není popřen, oproštěný od dřívější neurčitosti zůstává dále přítomen a v něm skladba nepřestává být milostnou písní.

Zur Interpretation des altschechischen Liedes Slovice M

EMIL PRAŽÁK

Die altschechische lyrische Dichtung, die unter dem aus dem Refrain übernommenen Titel Slovice M (= Buchstabe M) angeführt wird, ist erst vom J. 1934 bekannt. Seitdem wird sie als Liebeslied veröffentlicht. Nur der rätselhafte Buchstabe M rief gewissen Zweifel hervor, ob es sich eigentlich nicht um ein Marienlied handle. Ein bisher nicht festgestelltes Akrostichon S. [M]ARGARETA, das aus den ersten Buchstaben der ungeraden Verse aller fünf Strofen (mit einer einzigen Ausnahme) besteht, verrät, daß das Lied dieser Heiligen gewidmet ist. Das Lied ist ein weiteres Dokument der Adaption von Liebesmotiven für den Ausdruck religiöser Gefühle in der tschechischen mittelalterlichen Lyrik. Das Lied zeichnet sich durch alle Merkmale der weltlichen Liebeslyrik des höfischen Typus aus und der spirituelle Sinn ist nur aus dem Akrostichon ersichtlich. Das Akrostichon wird so zum Mittel, das von dem buchstäblichen Sinn der Dichtung auf deren spirituelle Interpretation hinweist, auf deren höheren Sinn, durch welchen aber der buchstäbliche Sinn nicht bestritten wird.